

ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.977

DOI: 10.33663/1563-3349-2026-99-58

ISSN 1563-3349

М. А. ВЕРХОТУРОВА

ПАРАДИГМА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОБІГУ ЗБРОЇ В ДжЕРЕЛАХ ПРАВА НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ З X СТ. ДО 1765 РОКУ

Досліджено загальні засади і принципи правового регулювання обігу зброї, закладені у нормативні акти, що діяли на теренах України в період з X ст. до 1765 року. Встановлено, що положення, які нормували суспільні відносини у сфері обігу зброї у досліджуваний період, закладені у русько-візантійських договорах 911 та 944 років, були прийняті за основу, розвинуті, розширені та доповнені в Руській Правді. Встановлено значний вплив Руської Правди на концептуальні засади правового регулювання обігу зброї у I Статуті Великого князівства Литовського, Руського і Жемайтійського, які, в свою чергу, вдосконалювалися та розширювалися у II та III Статутах. На підставі порівняльного аналізу норм Кодексу «Права за якими судиться малоросійський народ» із нормами зазначених вище нормативно-правових актів, що регулювали обіг зброї, встановлено наявність спадковості основних принципів правового вирішення суспільних відносин, пов'язаних з обігом зброї.

Встановлено спадкоємність традицій правового регулювання обігу зброї в досліджених нормативно-правових актах впродовж досліджуваного періоду. Виділено основні аксіоматичні засади права, які закладені в усіх зазначених вище документах, що стосувалися досліджуваної сфери регулювання суспільних відносин. На підставі аналізу норм права окреслено парадигму правового регулювання обігу зброї на теренах України в період з X ст. до 1765 року.

© ВЕРХОТУРОВА Мар'яна Андріївна – кандидат історичних наук, доцент, докторантка Науково-дослідного інституту публічного права; ORCID: 0000-0002-9172-2310; e-mail: marianawerhoturova@gmail.com

Ключові слова: обіг зброї, правове регулювання, пам'ятки права, руське право, правова парадигма.

Verkhoturova Mariana. The paradigm of legal regulation of the circulation of weapons in the sources of law in Ukraine from the 10th century till 1765

The article is reviewing the fundamental foundations and principles of legal regulation of the circulation of weapons, laid down in the regulatory acts that acted in the territory of Ukraine in the period from the 10th century till 1765. It is established that the provisions that regulated social relations in the sphere of the circulation of weapons, laid down in the Rus'-Byzantine treaties of 911 and 944, were adopted as a basis, developed, expanded and supplemented in Rus'ka Pravda. The significant influence of the Rus' Pravda on the conceptual principles of legal regulation of the circulation of weapons in the I Statute of the Grand Duchy of Lithuania, Rus' and Samogitia, which, in turn, were improved and expanded in the II and III Statutes, has been established. Based on a comparative analysis of the norms of the Code "Rights by which the Little Russian People are judged" with the norms of the above-mentioned regulatory legal acts regulating the circulation of weapons, the existence of a heredity of the basic principles of legal resolution of social relations concerning the circulation of weapons has been established.

The continuity of traditions of legal regulation of the circulation of weapons in the normative and legal acts studied by us during the specified period is established. The main axiomatic principles of law, which are laid down in all the above-mentioned documents related to the studied sphere of regulation of social relations, are highlighted. Based on the analysis of legal norms, the paradigm of legal regulation of the circulation of weapons in the territory of Ukraine in the period from the 10th century till 1765 is outlined.

Key words: arms circulation, legal regulation, legal monuments, Rus' law, legal paradigm.

Актуальність теми. Нагальна потреба напрацювання та вдосконалення законодавства України щодо обігу зброї впродовж усього періоду незалежності спонукає нас до дослідження витоків та аналізу парадигми правового регулювання суспільних відносин у цій сфері в історичній ретроспективі. Про суспільну значущість даного питання в історії українського права свідчить те, що в основних нормативно-правових актах, що діяли з X до 1765 р. на українських землях, є норми, що стосувалися правового регулювання обігу зброї. Це ставить перед нами завдання проведення дослідження загальної концепції правового вирішення зазначених суспільних відносин.

Актуальність обраної проблематики обумовлюється тим, що хоча в українській та зарубіжній історіографії приділено достатньо уваги питанню дослідження пам'яток права, а саме – русько-візантійських договорів, Руської Правди, Статутів Великого князівства Литовського, Руського і Жемайтійського (далі – Статутів ВКЛ), магдебурзького права, «Прав за якими судиться малоросійський народ», втім проблематика правового регулювання обігу зброї висвітлена вкрай обмежено, зокрема відсутній аналіз його загальної концепції у зазначених часових та географічних рамках.

Нижня хронологічна межа нашого дослідження визначена датуванням перших відомих сьогодні письмових джерел руського права, а саме – русько-візантійських договорів. Верхня хронологічна межа обумовлена наказом Катерини II про скасування державного інституту гетьмана у 1764 р. й подальшим проведенням адміністративної реформи 1765 р., спрямованої на ліквідацію державності Гетьманщини шляхом трансформації адміністративного устрою за зразком російської імперії й утворенням Малоросійської губернії, що, в свою чергу, спричинило ліквідацію дії нормативно-правових актів, чинних у Гетьманщині. Верхня хронологічна межа є умовною, оскільки судова практика свідчить про подальше використання судами положень Статутів ВКЛ, «Прав за якими судиться малоросійський народ». Окрім того, продовжувало діяти магдебурзьке право. Проте для чіткого розуміння формальних причинно-наслідкових зв'язків втрати чинності зазначених нормативно-правових актів, за основу верхньої хронологічної межі нами визначено 1765 р.

Метою статті є визначення правової парадигми регулювання обігу зброї на основі джерел права, що діяли на теренах України з Х ст. до 1765 року, для подальшого формування загального уявлення про її засадничі правові принципи. Актуальність дослідження визначається тим, що в науковій літературі відсутні праці, присвячені вивченню загальної концепції правового регулювання обігу зброї в період української державності в часи Середньовіччя та Ранняго модерну.

Визначення нами наукового завдання саме через визначення парадигми регулювання обігу зброї в історичний ретроспективі пов'язане із теоретико-методологічними засадами досліджен-

ня. Так, світова наукова спільнота почала активно обговорювати проблему парадигми як наукового поняття після виходу праці Т. Куна «Структура наукових революцій» у 1962 році [1]. Правова парадигма – поняття філософії права, дослідження якого останнім часом привертало увагу низки українських вчених. О. Биков визначає правову парадигму як висхідні положення, які напружуються і на які спирається правознавство [2]. Ми погоджуємося з ученим, що історичне пізнання правових парадигм дозволяє логічно осмислити закономірності сучасного розвитку правової науки. В. Гдичинський визначає правову парадигму як сукупність теоретико-методологічних положень, що прийняті у правовому науковому співтоваристві як стандарт для безпосередніх досліджень та інтерпретації, систематизації, класифікації та оцінювання [3]. Множинність трактування поняття «правова парадигма» відзначають М. Старинський та Ж. Завальна, даючи визначення поняттю як сукупності теоретичних і методологічних підвалин, що використовуються юридичним співтовариством і створюють каркас наукового знання, виступаючи як його фундаментальна конструкція. Водночас ми цілком поділяємо думку вчених, що зі зміною парадигми змінюється тип раціональності [4].

Намагаючись перевести вищевказане філософсько-правове поняття в площину історії права, ми під парадигмою правового регулювання обігу зброї на теренах України з X ст. до 1765 року розуміємо спільні концептуальні правові засади й методологічні підходи до правового регулювання суспільних відносин у сфері обігу зброї, які закріплені в нормативно-правових актах, що діяли у визначених нами хронологічних рамках. Для формування світоглядно-методологічного виміру окресленого питання необхідно розглянути спільні й відмінні ознаки правового регулювання питань, пов'язаних із обігом зброї у зазначених вище пам'ятках українського права. Під обігом зброї ми розуміємо сукупність суспільних процесів і соціально-правових відносин, що виникають під час виробництва, ремонту, купівлі-продажу, відчуження або набуття права власності, транспортування, зберігання, застосування і колекціонування зброї.

Першими письмово зафіксованими нормами права, що регулювали питання обігу зброї, стали стаття 5 Договору між Руссю та Візантією 911 року й стаття 14 Договору 944 р., що встановлювали

покарання за нанесення тілесних ушкоджень мечем русином грекові чи греком русинові. Важливо відзначити, що у випадку скоєння зазначеного діяння й відсутності летальних наслідків покарання встановлювалося у вигляді «5 літрів срібла за звичаєм руським», тобто фінансової виплати потерпілій стороні. Відповідно фіксуємо наявність норм кримінального права, що стосувалися злочинів, скоєних із застосуванням зброї, як однієї з основоположних складових парадигми правового регулювання обігу зброї на теренах України. При цьому звертаємо увагу на їх характерні особливості, а саме: можливість фінансової виплати потерпілій стороні у разі скоєння злочину із застосуванням зброї. «Руська Правда» в частині, що стосується кримінальної відповідальності за скоєння злочинів із застосуванням зброї, частково переймає цю традицію. Наприклад, Розділ «Якщо ударити мечем» стаття 17 «Коли вдарить руку (мечем – *Авт.*) і вона відпаде чи усохне, то платить половину віри 20 гривень [князівському суду], а тому, хто постраждав, – 10 гривень»; стаття 18. «Коли будь-хто вдарить мечем (але не вб'є), платить 3 гривні продажі, а потерпілому – гривню». Дані норми, за аналогією із зазначеними вище положеннями русько-візантійських договорів, закріплюють фінансове покарання за злочин із застосуванням зброї, що призводять до повної чи часткової втрати працездатності особи й встановлюють розмір виплат до казни і потерпілому [5]. Отже вже на цьому етапі фіксуємо перший крок спадкового характеру норм права у зазначених нормативно-правових актах. Положення трьох Статутів ВКЛ, що стосувалися норм кримінального права, встановлювали різні покарання за злочини, вчинені із застосуванням зброї, залежно від ступеня їх тяжкості, з можливістю фінансових виплат потерпілій стороні та до казни. Такий же принцип юридичної техніки вирішення зазначеного питання був застосований у кодексі «Права за якими судиться малоросійський народ». У даній роботі ми лише зацентруємо увагу на деяких характеризуючих загальну концепцію положеннях норм кримінального права, що стосуються обігу зброї, зазначеними нормативно-правовими актами, їх ґрунтовний аналіз здійснено нами в попередніх працях [6].

Правила носіння зброї в громадських місцях регулювалися усіма досліджуваними в даній статті нормативними актами. Власне, саме нормування зазначених суспільних відносин вважа-

ємо одним із основоположних принципів правового регулювання обігу зброї. Так, стаття 2 Договору між Руссю та Візантією 944 року обмежує обсяг торговельних операцій та свободу пересування руських послів і купців, які могли жити лише в передмісті, заходити в місто лише без зброї та групою не більше п'ятдесяти осіб лише у супроводі імператорського чиновника. «Руська правда» встановлювала правила носіння і поводження зі зброєю в громадських місцях, зокрема в суді. Статути ВКЛ нормували правила носіння зброї в громадських місцях, а саме – в суді. І Статут ВКЛ, розд. VI, арт. 17 «Хто бы кого пхнул або вдарил перед правом» гласить: «...А хто бы перед судом добыл корда або меча, хотя и не ранил, тот тратит руку. Коли бы хто перед судом ранил кого – шию тратит...». Артикул встановлював покарання за погрозу зброєю в залі суду у вигляді відрубаної руки, за нанесення тілесних ушкоджень із застосуванням зброї встановлено покарання у вигляді смертної кари. В подальшому заборона посилювалася. II Статут ВКЛ, розд. IV, арт. 38: «Ижъ ниhto съ брoнями передъ судъ приходити не маеть» встановлює заборону на носіння зброї і зброї в суді. [7]. Заборона встановлювалася на носіння захисного озброєння, заборонялося приносити до суду стрілецьку зброю, а саме – ручницю та лук. Звертаємо увагу на згадку в тексті вогнепальної зброї, але вже в ракурсі володіння нею поза межами виконання військового обов'язку, що вважаємо свідченням її технічного вдосконалення порівняно з часом попередньої редакції Статуту та адаптації законодавства до технічних вимог часу. У випадку порушення зазначених норм встановлювалося покарання у вигляді штрафу. При цьому заборона не поширювалася на право носіння в суді холодної зброї, а саме – корда чи меча. Знову ж таки зазначимо, що ми в даній публікації маємо за мету виокремити лише окремі приклади норм правового регулювання обігу зброї Статутами ВКЛ, їх ґрунтовний аналіз здійснено у попередній праці. «Права за якими судиться малоросійський народ» нормували правила носіння зброї в межах населеного пункту, в громадських місцях, з'являються норми щодо поводження зі зброєю в межах перебування політичних та посадових осіб. Норми Прав продовжують традицію розділення зброї на холодну й вогнепальну й, відповідно, відмінність щодо правил їх обігу. Заборона на носіння зброї в царських палацах,

прилеглих їм територіях або місцях перебування царя та в будівлі й залі суду не поширювалася на особисту холодну зброю, втім діставати зброю з піхов не дозволялося [8].

Порядок володіння зброєю з метою несення військової служби регламентувався нормами Руської Правди, трьох Статутів ВКЛ, кодексом «Права за якими судиться малоросійський народ» в часі їхньої дії. Основними характеризуючими ознаками норм права щодо обігу зброї з метою виконання військового обов'язку є потреба володіння власною зброєю. У випадку відсутності зброї військовозобов'язаний забезпечувався необхідною зброєю. Обов'язок обліку зброї покладался на безпосереднього командира підрозділу. У випадку втрати зброї встановлювалося покарання.

Виробничі процеси, пов'язані із обігом зброї, з XIV ст. регламентувалися загальними засадами порядку здійснення ремісничої діяльності за магдебурзьким правом. Це, в свою чергу, відображалося в нормативно-правових актах відсутністю окремих норм, пов'язаних із правовим регулюванням виробництва зброї. Виробництво зброї не підлягало окремому державному ліцензуванню чи регулюванню й здійснювалося за загальними правилами ведення ремісництва згідно з магдебурзьким правом.

Порядок купівлі-продажу зброї окремому регулюванню не підлягав, проте заборонявся продаж зброї недієздатним особам.

На підставі аналізу норм права, що регламентували обіг зброї у Русько-Візантійському договорі 911 року, Русько-Візантійському договорі 944 року, Руській Правді, I-III Статутах ВКЛ, «Правах за якими судиться малоросійський народ», враховуючи опосередковану дію магдебурзького права на процеси, пов'язані з обігом зброї, дією звичаєвого права, частково закріпленого у досліджуваних документах, можна виділити наступні групи норм права, що зустрічаються в усіх вище зазначених документах й, на нашу думку, є засадничими постулатами та формують парадигму правового регулювання обігу зброї на теренах України в період з X ст. до 1765 року:

– регулювання порядку носіння зброї у громадських місцях із заборонаю носіння стрілецької зброї в судах, адміністративних будівлях, при дворі тощо. При цьому саме в даній групі норм права відображено імплементацію технічного розвитку зброї,

а саме: появу в широкому вжитку вогнепальної зброї, в юридичну техніку II Статуту ВКЛ. За порушення даної групи норм права встановлювалося покарання у вигляді фінансових виплат до казни. В даній групі норм доцільно виокремити норми, що встановлювали покарання за погрозу застосування зброї у громадських місцях;

- покарання за злочини, вчинені із застосуванням зброї, градувалися за ступенем тяжкості наслідків та відносно соціального стану учасників справи. В якості покарання в певних випадках могли застосовуватися фінансові виплати потерпілій стороні та до казни, тюремний арешт, а в окремих випадках – смертна кара;

- норми щодо регулювання обігу зброї в контексті несення військової служби передбачали володіння власною зброєю, у випадку відсутності такої можливості військовозобов'язаний отримував зброю у користування;

- купівля та продаж зброї здійснювалися на загальних засадах торгівельних відносин;

- виробництво зброї окремому державному ліцензуванню не підлягало й регламентувалося за загальними правилами ведення ремісництва згідно з магдебурзьким правом.

Із набранням чинності чи початком фактичного використання при здійсненні судочинства досліджуваних нормативно-правових актів у період з X по 1765 рік зберігалася спільна загальна концепція нормативно-правового регулювання обігу зброї на теренах України. Зброя була звичним соціокультурним явищем у побуті різних верств населення. Заборони на володіння зброєю чи певними її видами не встановлювалося. Натомість суворо регламентувався порядок зберігання, користування та поводження зі зброєю. У випадках вчинення злочинів із застосуванням зброї встановлювалося покарання залежно від їх ступеня тяжкості, при цьому всіма досліджуваними документами передбачалася можливість фінансових виплат потерпілому, розмір яких варіювався залежно від соціального стану учасників справи та тяжкості наслідків застосування зброї. Таким чином, у період з X ст. по 1765 рік історії української державності усі розглянуті нами нормативно-правові акти об'єднані одним спільним концептуальним підходом до обігу

зброї. Вони сформовані на засадах демократичності з дотриманням прав на вільне володіння зброєю.

1. Кун Т. Структура наукових революцій. Київ: PortRoyal, 2001. 228 с.
2. Биков О. Правова парадигма у теорії права. *Аналітично-порівняльне правознавство. Електронне наукове видання*. 2023. Вип. 05. С. 696-699. DOI: <https://doi.org/10.24144/27886018.2023.05.124>.
3. Гдичинський В. Загальнотеоретичний контекст поняття «правові парадигми». *National law journal: theory and practice*. 2019. MARTIE. С. 9-11.
4. Старинський М., Завальна Ж. Парадигми в праві: реальність сучасної юридичної науки. *Аналітично-порівняльне правознавство. Електронне наукове видання*. 2025. Вип. 01. С. 58-64. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.8>
5. Яременко В. Правда Руська [Переклад зроблено за виданням Правда руська. Тексти на основі 7 списків та 5 редакцій. Склали та підготували до друку проф. С. Юшков. Київ: ВУАН, 1935. Редакція IV. С. 137-144. (На основі тексту Архівної комісії АН СРСР, № 240, Новгородський 1-й літопис XV ст.)] За виданням: Тисяча років української суспільно-політичної думки. У 9-ти т. Київ, 2001. Т. I. С. 173-185. URL: <http://litopys.org.ua/oldukr2/oldukr51.htm>
6. Верховтурова М. Руське право як джерело правового регулювання обігу зброї. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2025. Вип. 1. С. 3–8. DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.1.1>.
7. Верховтурова М. Законодавство Великого князівства Литовського, Руського і Жемайтійського як джерело правового регулювання обігу зброї на теренах України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Сер. Право. 2025. Вип. 89. Частина 1. С. 17–25. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.1.2>.
8. Верховтурова М. «Права за якими судиться малоросійський народ» як джерело правового регулювання обігу зброї у Гетьманщині. *Держава і право*. 2025. Вип. 98. С. 38-56. <https://doi.org/10.33663/1563-3349-2025-98-38>.

References

1. Kun T. Struktura naukovykh revoliutsii. K.: Port Royal, 2001. 228 s.
2. Bykov O. Pravova paradyhma u teorii prava. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*. 2023. Vyp. 05. S. 696699. DOI: <https://doi.org/10.24144/27886018.2023.05.124>.
3. Hdychynskiy V. Zahalnoteoretychnyi kontekst poniattia «pravovi paradyhmy». *National law journal: theory and practice*. MARTIE. 2019. С. 911.
4. Starynskyi M., Zavalna Zh. Paradyhmy v pravi: realnist sучasnoi yurydychnoi nauky. *Elektronne naukove vydannia «Analitychno-porivnialne pravoznavstvo»*. 2025. Vyp. 01. С. 58-64.
5. Yaremenko V. Pravda Ruska [Pereklad зроблено за vydanniam Pravda ruska. Teksty na osnovi 7 spyskiv ta 5 redaktsii. Sklav ta pidhotuvav do druku prof. S. Yushkov. K.: VUAN, 1935. Redaktsiia IV. S. 137-144. (Na osnovi tekstu Arkhivnoi komisii AN SRSR, № 240, Novhorodskiy 1-i litopys XV st.)] Za vydanniam: Tysiacha rokiv ukrainskoi suspilno-politychnoi dumky. U 9-ty

t. K., 2001. Tom I. S. 173-185. 6. Verkhoturova M. Ruske pravo yak dzherelo pravovoho rehuliuвання obihu zbroi. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava: Zbirnyk naukovykh prats*. Vyp. 1. Kyiv: Naukovodoslidnyi instytut publichnoho prava, 2025. S. 3–8. 7. Verkhoturova M. Zakonodavstvo Velykoho kniazivstva Lytovskoho, Ruskoho i Zhemaitiiskoho yak dzherelo pravovoho rehuliuвання obihu zbroi na terenakh Ukrainy. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Seriya Pravo*. Vypusk 89: chastyna 1. 2025. S. 17–25. 8. Verkhoturova M. «Prava za yakymy sudytsia malorosiiskyi narod yak dzherelo pravovoho rehuliuвання obihu zbroi u Hetmanshchyni». *Derzhava i pravo*. Vyp. 98. S. 38-56. URL: <https://doi.org/10.33663/1563-3349-2025-98-38>.

Verkhoturova Mariana. The paradigm of legal regulation of the circulation of weapons in the sources of law in Ukraine from the 10th century till 1765

The article is reviewing the fundamental foundations and principles of legal regulation of the circulation of weapons, laid down in the regulatory acts that acted in the territory of Ukraine in the period from the 10th century till 1765. It is established that the provisions that regulated social relations in the sphere of the circulation of weapons, laid down in the Rus'-Byzantine treaties of 911 and 944, were adopted as a basis, developed, expanded and supplemented in Rus'ka Pravda. In turn, the legal regulation of the circulation of weapons in Rus'ka Pravda is given considerable attention, which is reflected, in particular, in the fact that an entire section "If you strike with a sword" is focused on crimes involving the usage of weapons. It is emphasized that the Rus' Pravda developed norms regarding the procedure for carrying weapons in public places, which were enshrined in the Rus'-Byzantine treaties. The significant influence of the Rus' Pravda on the conceptual principles of legal regulation of the circulation of weapons in the I Statute of the Grand Duchy of Lithuania, Rus' and Samogitia, which, in turn, were improved and expanded in the II and III Statutes, has been established. Based on a comparative analysis of the norms of the Code "Rights by which the Little Russian People are judged" with the norms of the above-mentioned regulatory legal acts regulating the circulation of weapons, the existence of a heredity of the basic principles of legal resolution of social relations concerning the circulation of weapons has been established. Attention is drawn to the fact that the production of weapons since the 14th century was regulated by Magdeburg law on the general principles of craftsmanship and was not subject to separate licensing. The common and distinctive features in the legal norms related to the studied sphere of social relations are analyzed. The continuity of traditions of legal regulation of the circulation of weapons in the normative and legal acts studied by us during the specified period is established. The main axiomatic principles of law, which are laid down in all the above-mentioned documents related to the studied sphere of regulation of social relations, are highlighted. Based on the analysis of legal

norms, the paradigm of legal regulation of the circulation of weapons in the territory of Ukraine in the period from the 10th century till 1765 is outlined.

Key words: arms circulation, legal regulation, legal monuments, Rus' law, legal paradigm.

Дата першого надходження рукопису до редакції: 10.01.2026 р.

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 20.01.2026 р.

Дата публікації: 03.03.2026 р.